

URBANI RAST KAO DILEMA RAZVOJA

MILA ZLATIC

UVOD

Proces urbanizacije zahvatio je sve zemlje svijeta bez obzira na stupanj razvijenosti i uzrokovao brojne probleme u društvenom i ekonomskom razvoju. Problemi i ciljevi urbanog rasta u razvijenim su zemljama različiti od onih gdje je urbani proces u začetku. Prebrza migraciona kretanja iz sela u gradove u nerazvijenim su krajevima izazvale probleme »preurbanizacije«,¹ koji se bitno razlikuju od problema gradova u razvijenom svijetu gdje je današnji stupanj urbanizacije odraz stoljetnog kontinuiranog migracionog procesa. U »preurbaniziranim« zemljama siromaštvo u gradovima jednako je bijedi u ruralnim područjima. Takva situacija rezultat je nedovoljno ekonomske moći gradova da apsorbiraju pridošlo stanovništvo. Nedostaje ekonomska dinamičnost grada, koja je bila historijska karakteristika procesa urbanizacije u razvijenim zemljama.

Zbog opsežnosti urbane problematike u ovom će se radu razmatrati problemi i ciljevi razvoja gradova samo u razvijenim zemljama, u koje ubrajamo i Jugoslaviju, iako nema sumnje da su problemi nerazvijenih krajeva jednako značajni i kompleksni. Osnovni cilj razvoja urbane sredine je smanjenje nejednakosti među stanovništvom unutar grada, kao i između gradova i njegove ruralne okoline. Razvojem urbanih aglomeracija potrebno je doseći zadovoljavajući stupanj životnog standarda za sve ljude u društvu, što istovremeno znači smanjenje siromaštva i razlika među ljudima. Taj cilj urbanizacije djelomično se može postići ujednačenom distribucijom i preraspodjelom dohotka. Nadalje neprekidni progres urbane sredine i ruralnih krajeva treba omogućiti optimalnom, efikasnom alokacijom ljudi, sredstava za proizvodnju i struktura aktivnosti u prostoru. Takav pristup rezultira razvojem teorija optimalne veličine urbane aglomeracije kao rješenja za budući grad. Kad govorimo o optimalnoj veličini grada podrazumijevamo promjenu dosadašnjeg stanja da bi se postigla što bolja ekonomska efikasnost i društvena jednakost nekog područja.

Optimalna veličina grada neriješeno je pitanje u dosadašnjim teoretskim razmatranjima gradskog prostora. U ovom izlaganju ukratko će biti izloženi neki stavovi o tom problemu, i razmotrena osnovna pitanja teorije veličine grada.

Prvenstveno će se razmotriti pitanja razvoja urbane sredine kao rezultat ekonomije obima, specijalizacije, ekonomije aglomeracije i urbanizacije, te eksternih ekonomija koje nastaju koncentracijom proizvodnih i društvenih aktivnosti u gradu. Tu faktori utječu na stvaranje i razvoj »koncentriranog« grada i na toj osnovi je izgrađena teorija o neograničenom rastu grada s obzirom na njegovu veličinu. Nadalje, zbog mnogobrojnih problema velikih gradova nastalih neusklađenošću razvoja svih komponenata koje učestvuju u urbanom rastu, te zbog određene politike urbanizacije pojedinih regija ili zemalja, razvile su se teorije o disperznom razvoju urbanih aglomeracija. Teorije disperznog razvoja podijeljene su na teorije disperznog razvoja unutar konurbacijskog prostora koje objašnjavaju efekte »posuđene veličine«,² te na teorije disperznog razvoja u sistemu gradova kao faktora efikasne politike ujednačenog razvoja zemlje ili regije.

TEORIJE RAZVOJA OPTIMALNOGA GRADA

Problemi velikih gradova u svijetu stvaraju čvrsti utisak da je njihova veličina prevazišla optimalnu veličinu urbanizacije. Ideja da je veličina grada značajni faktor u razvoju urbane cjeline pridonosi mišljenju da postoji najoptimalnija veličina, i da kada bi ta veličina bila poznata mreža gradova te veličine da bi mogla biti ponavljanja sve dotle dok cijela populacija ne bi bila uključena u tom sistemu. Međutim, postavlja se pitanje: najbolja ili najpovoljnija veličina s obzirom na što, i u odnosu na što? Da li je ono što želimo smanjenje ukupnih troškova grada, efikasnost u proizvodnji i raspodjeli robe, trgovine i usluga, društvena dobit i zadovoljenje individualnih preferenci, ili je to razvojna politika i strategija urbanizacije.³ Idealna veličina grada bi trebala biti ona koja bi zadovoljavala životne potrebe stanovništva u datim uvjetima i u datom momentu. Nerealno je pokušavati odrediti isključivu najbolju veličinu, već je potrebno utvrditi sistem međuovisnih veličina koje bi na optimalan način odražavale društveno-ekonomske mogućnosti i želje.

Razvojem društveno proizvodnih odnosa stvoreni su uvjeti za koncentraciju stanovništva u gradovima i započela je kontinuirana migracija selo-grad. Uslijed toga se stanovništvo svih gradova, bez obzira na veličinu, povećava. Zanimljivo je da čak i najrazvijenije zemlje svijeta bilježe takvu vrstu migracija kao značajan izvor porasta broja stanovnika u gradovima. Neprekidni porast populacije zahtijeva širenje gradskih površina. Tendencija velikih gradova da proširi svoj prostor na uštrb manjih centara i da ujedno uzurpiraju njihove dosadašnje funkcije rezultira proširenjem utjecaja i tržišta metropole.⁴ Isto-

1. FITCH, L.O. Goals for Urban Development. U *ECONOMICS OF URBAN PROBLEMS*, Schreiber, Gatson, Clammer. (ur) 1971.

2. ALONSO, W. »Urban Zero Population Growth«. *Dedalus*, 1973.

3. SILGELL, L.D. Optimum City Size: Some thoughts on Theory and Policy. *Land Economics*, 1974.

4. JANIĆ, M. URBO-EKONOMSKI ASPEKTI INTEGRALNOG PLANIRANJA. Jugoslavenski institut za urbanizam i stanovanje. Beograd, 1975.

vremeno manji urbani centri preuzimaju funkcije gradića i sela, a rezultat takvih kretanja je nastanak zaseoka i sela na najnižem stupnju ljestvice urbane hijerarhije.⁵

Usporedo s industrijalizacijom i urbanizacijom, te nastajanjem gradova počele su se razvijati odgovarajuće teorije koje nastoje objasniti uzroke i faktore nastajanja grad, faktore lokacije privrednih aktivnosti u gradovima, kao i faktore razmjesta društveno ekonomskih aktivnosti u gradu. Sve te teorije mogu se svrstati u dvije grupe: prvo, teorije vezane uz nastajanje i razvoj grada, i drugo, one koje razmatraju promjene u prostornoj strukturi grada. Prvoj grupi pripadaju teorije centralnog mjesta, ekonomske baze, ekološki model i komunikacijski model itd. Drugu grupu čine koncentrični i sektorski i policentrični modeli razmjesta industrije, modeli razmjesta stanovanja, prometni modeli i sl., važniji za proučavanje struktura i aktivnosti u gradu.

Najveći dio urbanih prostora rezultat je ekonomskih prednosti aktivnosti ekonomije obima, koja je u međuzavisnosti sa prostornom koncentracijom stanovništva. U nedostatku djelovanja ekonomije obima proizvodnje bi mogla biti na svakom mjestu bez obzira na veličinu, a populacijska i proizvodna gustoća i vrijednost zemljišta bili bi uniformni.⁶

Prostorna koncentracija ekonomskih aktivnosti stvorena utjecajem ekonomije obima rezultira urbanim prostorom, te je moguće pretpostaviti da će sva urbanizacija biti usredotočena na jednom mjestu. Međutim, u određenim uvjetima razvoja grada prednosti ekonomije obima uravnotežene su visokim transportnim i zemljišnim troškovima i rast urbanih prostora prestaje.⁷

Ekonomija obima postoji u svim granama privrede, a može biti iscrpljena na svim stupnjevima proizvodnje i zaposlenosti. Obim je relativan s obzirom na tržišnu potražnju koja se povećava s veličinom grada. Prema tome pojedine industrije i uslužne djelatnosti mogu se nalaziti samo u gradu dovoljno velikom da ih iskoristi.

Ekonomija obima značajno je doprinijela povećavanju ukupne efikasnosti i efektivnosti privrede grada i cijelog sistema gradova, a nastala je kao rezultat specijalizacije uvjetovane društvenom podjelom rada u rastućem gradu. Zbog specijalizacije i komplementarnosti koje se paralelno razvijaju proizvodna snaga rada se znatno uvećava, a tehnološke i ekonomske promjene dovode do stvaranja raznih oblika eksternalija (npr. stvaranje eksternih koristi koje se odražavaju na dohocima radnih organizacija i njihovoj sposobnosti akumulacije, u ličnim dohocima stanovništva, budžetima i fondovima društvenopolitičkih i kulturnih organizacija). Specijalizacijom nastaje proizvodnja velikog obima, koja uzrokuje daljnju specijalizaciju u proizvodnim procesima i u društvenim djelatnostima. Velika ponuda kadrova raznih specijalizacija, obim tržišta i platežno sposobna potražnja uvjetuje daljnji razvoj specijalizacije, a s tim u vezi javlja se visok stepen direktnih i indirektnih međuovisnosti. Povećana specijalizacija djeluje na daljnji razvoj ekonomije obima u pojedinim radnim organizacijama, a ujedno djeluje kao poticaj drugim radnim organizacijama da razvijaju specijalizaciju, te se na taj način stvara faktor komplementarnosti. Kontinuiranim utjecajem tih elemenata nastaju i eksterne ekonomije obima za pojedine organizacije. Eksterne ekonomije u gradovima nastaju pod utjecajem stvaranja komplementarnih radnih organizacija, a njihov broj raste geometrijskom progresijom.⁸ Nadalje, razvojem gradova pod utjecajem ekonomije obima i specijalizacije stvaraju se ekonomije aglomeracije. Ekonomija aglomeracije koristi prednosti prostorne koncentracije koja nastaje iz ekonomije obima ukupnog gradskog prostora («zakon velikog broja»). Karakteristika ekonomije aglomeracije je komplementarnost ponude radne snage i proizvodnje. Osim toga, prostorna koncentracija ljudi omogućuje velik udio ličnih kontakata, što rezultira novim idejama u proizvodnji, nauci i sveopćim napretkom grada.⁹ Osim ekonomije obima, specijalizacije, eksternih ekonomija i ekonomija aglomeracije u gradovima se javlja i ekonomija urbanizacije koju obilježava diversifikacija privrednih i neprivrednih djelatnosti i aktivnosti koje nalaze prednosti u smještaju u gradu.

GRANICA RASTA GRADA

Dosadašnje se izlaganje baziralo na uzrocima postanka i razlozima egzistencije urbanih prostora neovisno o granici rasta urbanih cjelina. Pri razmatranju takve granice kao prvo potrebno je razmotriti fizičko ograničenje razvoja pojedinog grada. Topografsko obilježje prostora može biti objektivna prepreka daljnjem rastu grada. Druga fizička granica rasta mogu biti prirodni izvori koji predstavljaju odgovarajuću prednost. Ako izvori presuše – prednost nestaje. Čak i ako nisu istrošeni, njihov stupanj eksploatacije dovodi do opadanja prinosa. Isto tako, ako izvori nisu istrošeni mogu prouzrokovati zagađenje grada pa je njihova daljnja optimalna eksploatacija onemogućena.¹⁰

Neki autori smatraju da postoji stvarna idealna veličina grada, u smislu da rast grada iznad određene veličine uvjetuje sve manje marginalne prinose. Takvi se stavovi posebno ističu pri opravdavanju razvoja i izgradnje odgovarajuće infrastrukture kao faktora rasta. Jedan od glavnih argumenata za takve teze je uloga prometnog sustava u gradu, koji vrlo često odražava nespremnost grada da optimalno funkcionira s obzirom na broj stanovnika i aktivnosti u njemu. Neusklađenost prometne infrastrukture i veličine grada npr. produžuje dnevne migracije što uzrokuje neefikasnost u korištenju vremena zapo-

5. BERRY, B.J.L. GEOGRAPHY OF MARKET CENTERS AND RETAIL DISTRIBUTION. Prentice-Hall, 1967.

6. MILLS, E. URBAN ECONOMICS. Scott, 1972.

7. LÖSCH, A. THE ECONOMICS OF LOCATION. New Haven, Yale University Press, 1954.

8. GOODALL, B. THE ECONOMICS OF URBAN AREAS. Pergamon Press 1969.

9. JACOBS, J. THE ECONOMICS OF CITIES. Vintage books, 1969.

10. Op. cit. 6.

slenih, te smanjuje njihovu efikasnost i produktivnost na radu. Ipak, ta problematika nije dovoljno egzaktno istražena da bi se sa sigurnošću moglo reći da su dnevne migracije značajan uzročnik opadajućeg prinosa s obzirom na veličinu grada. S druge strane, prometna zagušenost i preopterećenje urbanog prostora pozitivno djeluju na njegov razvoj. Tako npr. dodatni troškovi prometnog zagušenja opravdavaju dodatne troškove investicija u prometni sustav, ukoliko su troškovi zagušenosti dovoljno veliki da pokriju troškove za dodatne investicije.

Zagušenost prometa u velikim gradovima javlja se zbog povećanja ukupnog prometa, dok se istovremeno ne razvija i ne povećava prostor potreban za dodatnu prometnu infrastrukturu. U gusto naseljenim gradskim centrima morao bi se određeni prostor pretvoriti u prometne površine kako bi se povećani prometni tokovi mogli nesmetano kretati bez obzira na nove zahtjeve. Prema tome jedan od razloga zagušenosti u centru grada je historijska činjenica da je namjenska struktura korištenja zemljišta stvorena u vrijeme kada su prometne potrebe bile znatno manje nego danas. Budući da su strukture grada duga vijeka urbano-prostorni odnosi pod jakim su utjecajem odluka donošenih u prošlosti.

Efikasnost razvoja urbane infrastrukture, a samim time i ukupna ekonomska efikasnost grada ne ovisi samo o veličini grada nego i o raznim drugim faktorima kao npr.: gustoći stanovništva, njegovim društvenim i ekonomskim karakteristikama, razmještaju aktivnosti u gradu itd. Jednakom kaok i prometna zagušenost, i pretjerano povećanje broja stanovnika može ugroziti normalan tok života u gradu. To nastaje zbog pojave diseconomija (opadajućih efekata) obima, koje narušava ekološku ravnotežu, uzrokuje preveliki pritisak na stambene fondove, podizanje troškova života ili pretjerani porast potražnje za uslugama gradskih službi. U principu do spomenutih pojava dolazi zbog toga što porast broja stanovnika ne prati odgovarajuće ekonomske i tehnološke promjene i porast produktivnosti rada, a ne zbog toga što je grad dosegao granicu rasta. Usklađivanjem faktora razvoja grada sa fizičkim, društvenim i ekonomskim potrebama moglo bi se omogućiti njegov kontinuirani rast, stoga možemo govoriti samo o relativnoj optimalnoj veličini grada.

TRAŽENJE OPTIMALNOG RJEŠENJA

Brojni problemi velikih gradova u ekonomskim, a naročito u sociološkim okvirima, iziskuje traženje optimalnog rješenja za urbanu naseljenost i politiku razvoja. Takva nastojanja dovela su do dvije međusobno suprotne koncepcije razvoja gradova s obzirom na njihovu veličinu:

1. «Koncentrirani» grad i
2. Disperzni razvoj sistema gradova.

Koncentracija stanovništva i aktivnosti u jednom gradu opravdava se tvrdnjom da ne postoji nepobitan dokaz da je bilo koji grad dosegao veličinu koja bi ugrozila njegov ekonomski prosperitet. Prema tome sa stanovništa ekonomske efikasnosti ni najveći gradovi svijeta nisu preveliki.¹¹

Empirijski dokazi u mnogim zemljama svijeta podupiru ovu tvrdnju.¹² U Saveznoj Republici Njemačkoj dohodak grada po stanovniku raste od malih gradova od oko 20 000 do 50 000 stanovnika prema velikim gradovima sa više od 500 000 stanovnika za oko 40%.¹³ Isto tako, podaci za Japan pokazuju da dohodak po stanovniku grada raste s njegovom veličinom.¹⁴ U Sjedinjenim Američkim Državama satna se nadnica povećava u skladu s rastom veličine grada za oko 40%, a promatramo li grupe gradova određene veličine postoji čvrsta veza između rasta dohotka i veličine grada.¹⁵

Iz navedenih podataka vidimo da se koncepcija koncentriranog grada zasniva na ekonomskoj efikasnosti, koja opravdava okupljanje ljudi i aktivnosti u velikim urbanim aglomeracijama. Na osnovu toga možemo zaključiti da ni jedan grad nije svojom veličinom prevazišao točku razvoja nakon koje bi uslijedilo pad produktivnosti, dohotka i cjelokupne proizvodnje. Međutim, postavlja se pitanje ne prikriva li prosječno viši dohodak u velikim gradovima velike razlike među stanovništvom, pa je na taj način efikasnost dobivena na uštrb jednakosti. Empirijska istraživanja u SAD dala su povoljne rezultate, tj. siromaštvo velikih gradova je manje, a distribucija dohotka ujednačenija je u velikim gradovima.¹⁶ Takav se stav opravdava relativno boljom društveno-ekonomskom strukturom stanovništva i većom ekonomskom moći radnih organizacija u velikoj gradskoj aglomeraciji.

Usporedo sa velikom koncentracijom aktivnosti u gradu odvija se i proces intenzifikacije proizvodnje uz smanjenje jediničnih troškova proizvodnje, a ujedno se mijenja i struktura radne snage. Zbog velikog broja radno sposobnog stanovništva svih struktura i interesa, radne organizacije ne samo da imaju na raspolaganju veliki broj ljudi potrebne struke, već se koriste i pogodnostima širokog spektra stručne radne snage u uslužnim djelatnostima (npr. u zdravstvu, znanosti, socijalnim uslugama itd.) Porastom proizvodnje i rada uslužnih djelatnosti povećava se i mogućnost zapošljavanja stručne radne snage u urbanom prostoru. Ekspanzija radnih organizacija, visoki stupanj stručnog obrazovanja stanovništva i intenzifikacija rada i proizvodnje zajednički stvaraju uvjete za daljnji razvoj tehnologije, inovacija, širenje proizvodnih aktivnosti i povećanje broja stanovnika.

11. ALONSO, W. *The Question of City Size and National Policy*. IURD, UC Berkeley, Berkeley, 1971.

12. JANIC, M. *URBO-EKONOMSKA ANALIZA I PROCENE* (tehnički izvještaj). Zavod za planiranje grada Beograda, Beograd 1975.

13. ALONSO, W. *The Economics of Urban Size*. *Papers of the Regional Science Association*, Vol. 26, 1970.

14. MERA, K. «ON THE CONCENTRATION OF URBANIZATION AND ECONOMIC EFFICIENCY». Working paper br. 74, Economic Department, IBRD, Washington DC, 1970.

15. FLOCKS, V.R. *DIFFERENTIALS IN HOURLY EARNINGS BY REGIONAL AND CITY SIZE*. National Bureau of Economic Research, New York, 1967.

16. ORNATI, O.A. *Poverty in Cities*. U PARLOF & WINGO. *ISSUES IN URBAN ECONOMICS*. John Hopkins University Press, 1968.

Veličina grada i relativno dobra obrazovna struktura stanovništva u urbanim aglomeracijama uvjetuje porast prosječnog dohotka u gradu. Veći dohodak osigurava veću kupovnu moć građana, a samo veliki gradovi su dovoljno veliki da pruže zadovoljavajući izbor uslužnih djelatnosti i potrošačke robe, da privuku specijalne službe i financije, kao npr.: financijsku i pravnu službu, specijalizirano bankarstvo, visokoškolske i kulturne ustanove i specijaliziranu zdravstvenu službu.

Građani u velikim gradovima mogu se koristiti svim prednostima koje proizlaze iz velike koncentracije ljudi u prostoru. Čak i ako ih direktno ne koristi, saznanje da te prednosti postoje može pozitivno djelovati na pojedinca, te je stanovnik velikog grada spreman snositi troškove koji uključuju i neizabrane alternative.¹⁷ Neizabrane mogućnosti imaju višestruko značenje za građane i razvoj grada. Pozitivni psihološki efekti nerealizirane, ali moguće koristi upotpunjuje činjenicu da samo veliki broj ljudi, od kojih neki imaju vrlo male zahtjeve za upotrebu gradskih usluga, omogućuje financiranje i izgradnju nekih društvenih i kulturnih dobara u gradu. Veliki izbor alternativa i relativno visok dohodak stanovništva grada rezultira većim učešćem građana u svim vrstama društvene djelatnosti. Osim toga, diversifikacija proizvodnje stvara nove specijalizacije na svim poljima društveno-ekonomske aktivnosti, te građani mogu birati zaposlenje prema sklonostima i interesu. Time se povećava efikasnost i produktivnost što pozitivno djeluje na razvoj grada.

Grad također može povoljno djelovati na razvoj okolnog prostora. Poljoprivreda u okolici velikih gradova koristi se npr. boljom mogućnošću informiranja o načinu proizvodnje i tržištu. Smanjuje se neizvjesnot u proizvodnji, a blizina grada i obaviještenost o zahtjevima tržišta omogućava poljoprivrednicima da brže i lakše prilagode promjenama u ekonomskom i društvenom razvoju.

Međutim, ekspanzija gradova uzrokuje i brojne negativne efekte u naseljima. Povećana koncentracija ljudi i privrede na jednom mjestu može izazvati disekonomiju obima, zagušenje prometa i druge infrastrukture, povećanje zagađenosti zraka, vode i ozbiljno narušiti stabilnost čovjekovog eko-sistema. Prenapučenost u gradovima neosporno izaziva negativne posljedice u razvoju čovjekove okoline, smanjuje kvalitetu prirodne sredine, a u pojedinim slučajevima uzrokuje njeno potpuno uništenje. Kvaliteta gradskog prostora stvorena ljudskim radom također opada uslijed povećanja gustoće stanovništva i prirodnih djelatnosti.

Osim toga, usvojeno je mišljenje da društveni trošak raste s povećanjem gradske aglomeracije. S porastom grada opada obaviještenost građana o problemima njihovog grada, te aktivnost i učestvovanje građana u donošenju odluka u okvirima politike razvoja i izgradnje urbane okoline nije dovoljno prisuno. Mnogi podaci pokazuju da s porastom koncentracije stanovništva raste koncentracija svih oblika kriminala i to znatno brže od rasta grada.^{18,19} Također se smatra da velike aglomeracije negativno djeluju na zdravlje i dobrobit stanovnika, međutim, nedostaju egzaktni podaci koji bi potvrdili takve odnose.

Postojani rast velikih gradova povećava ekonomske razlike među naseljima i regijama, te je ugrožen princip ujednačenog razvoja svih regija. Mnoge zemlje svijeta provode nacionalnu politiku urbanizacije u skladu s tim principom. Na taj način stvaraju se uvjeti za ujednačenu urbanizaciju u sistemu gradova, a time i za ravnomjerniji ekonomski razvoj pojedine zemlje. Takva razvojna politika često je u sukobu s interesima rastućih gradova.

Politika decentralizacije s namjerom da se prekine rast najvećih gradova provodi se disperznim razvojem aktivnosti i razmještajem stanovništva unutar konurbacijskog prostora, ili difuzijom aktivnosti i stanovništva u manja mjesta u sistemu gradova.

Disperzni razvoj urbanizacije unutar konurbacijskog prostora temelji se na konceptu »posuđene veličine«. Mali gradovi koji se nalaze dovoljno blizu velikih urbanih prostora i sami poprimaju karakteristike velikog grada. Takav odnos može se predočiti utjecajem populacijskog potencijala koji se u literaturi naziva i mjerom pristupačnosti.²⁰ Pomoću populacijskog potencijala mjeri se povezanost određenog grada s drugim centrima razvoja. Što je populacijski potencijal veći to je veća povezanost između gradova, te je razvoj grda snažniji. Prema tome, populacijski potencijal možemo predočiti i kao indeks mogućnosti interakcije određenog centra s drugim mjestima, a u skladu s tim i kao indeks »posuđene veličine«. Na taj se način može objasniti visoki dohodak relativno malih gradova. Mali centri unutar velikih konurbacija imaju daleko veći dohodak od onih iste veličine koji se razvijaju samostalno. Mala mjesta u okviru većeg urbanog prostora uživaju prednosti svog položaja. Npr. zagađenost zraka, vode, buka, prometna zagušenost, itd. su relativno manje. Istovremeno stanovnici malog mjesta koriste prednosti blizine velike aglomeracije. Služe se uslugama i ekonomskim prednostima većeg centra. Dostupne su im trgovine, kulturne ustanove ili zdravstvena i obrazovna struktura velikog centra bez dodatnih troškova. Ujedno im se povećava tržište i izbor radne snage; radna snaga manjeg mjesta može se fleksibilni odnositi prema potražnji.

Fenomen »posuđene veličine« transformira pitanje veličine i rasta grada zbog proširenja međusobnih utjecaja i uključivanja susjednih aglomeracija u svoj razvojni proces. Tržište velikih gradova u mogućnosti je da proguta tržište i funkcije manjih naselja. Usprkos gubitku nekih funkcija manji centri, po-

17. DOWNS, A. THE VALUE OF THE UNCHOSEN ALTERNATIVE. P-3017 The RAND Corporation, 1964.

18. ŽIVKOVIĆ, M. Sociologija u integralnom planiranju urbanih područja. 9. simpozij JUGINUS-a. Beograd, 1975.

19. HOCH, I. Income and City Size. *Urban Studies*, Vol. 9, No. 3, 1972.

20. Populacijski potencijal $V_i = \frac{P_j}{d_{ij}^b}$ pri čemu je P_j populacija grada j , d_{ij}^b udaljenost između gradova j i i na potenciju b .

stavši dio veće aglomeracije bez posebnih troškova povećanja veličine grada, izvlače koristi iz nove situacije. Ako se uzme u obzir da s veličinom raste i ekonomska dobit u gradu, prikazani proces pridonosi sveopćem razvoju. S druge strane, struktura i lokacija proizvodnog sektora važan je element razvoja i mogao bi imati značajne posljedice na razvoj unutar glavnim gradskih centara, tj. na disperziju proizvodnog sektora po centrima nižeg ranga veličine. Neželjeni efekti »prevelikih« gradova bili bi ublaženi decentralizacijom gradske jezgre unutar konurbacijskog prostora. Uslijedila bi disperzija prekoncentriranih aktivnosti, ali ekonomija obima i aglomeracije ne bi bila ugrožena. Zagušenje centralne zone bilo bi smanjeno zbog difuzije funkcija na prostoru. Raspršenje centralnih aktivnosti moglo bi se ostvariti poboljšanjem transportnih usluga, boljim sistemom informacija, decentralizacijom stambenih zona, povećanjem mogućnosti prilaza na posao, u školu, kupovinu itd. Usporedo s decentralizacijom ljudi u gradu smanjuje se zagađenje okoline, naročito uz pooštrenje kriterija o zagađenju. Velika aglomeracija može nametnuti strože standarde za kontrolu zagađenja zbog velike ekonomske i društvene atraktivnosti. Prezasićenost, buka, zagađenost zraka, vode i prostora, te socijalni problemi relativno bi se smanjili sa redistribucijom stanovništva i privrede u prostoru, što bi omogućilo bolju kontrolu neželjenih efekata aglomeracije i njihovo suzbijanje.

Drugi oblik decentralizacije velikih gradova je prostorni razmještaj funkcija na manje centre u blizini velike gradske aglomeracije. Najčešće se disperzija naseljenosti provodi decentralizacijom prerađivačke industrije i drugih uslužnih djelatnosti, dok se odlučivanje o proizvodnji i dalje vrši u centru. Na taj način nastaje ovisnost manjih gradova o velikim centrima. Uspriko preseljenja pojedinih industrija položaj gradova srednje veličine i manjih mjesta ostaje nestabilan.

Ipak, takva tendencija planiranog razvoja sistema gradova uzrokuje usporavanje daljnje koncentracije, pa čak i prestanak rasta velikih gradskih jezgri sa svim njenim nedostacima ekonomskog, ekološkog i društvenog karaktera. Time je omogućen ujednačeniji razvoj većeg broja centara, a istovremeno i ravnomjerniji rast nacionalnog dohotka. Na taj način veći broj ljudi koristi prednosti urbanog prostora. Disperzijom razvoja u manja mjesta ostvaruju se nove mogućnosti za rad. Povećava se broj radnih mjesta koja popunjavaju radnici iz lokalnih centara. Na taj se način ukupna cijena transportnih troškova smanjuje, jer se smanjuje dužina putovanja, vrijeme utrošeno na put i cijena prijevoza.²¹ Svakako, jedan dio ljudi i dalje će putovati na rad u veći centar. Smanjenje ukupnog prometa na cestama omogućiti će brže kretanje dnevnih migranata, a time i smanjenje cijena koštanja transporta.

Disperzija razvoja urbanizacije u sistemu gradova omogućava većem broju ljudi da neposredno uživa u prirodi i rekreaciji izvan grada. To je uvjetovano lakšim i bržim izlaskom iz urbanog prostora, a rezultira poboljšanjem uvjeta života. S druge strane, disperzija industrije u manja mjesta može izazvati srozavanje standarda za kontrolu čovjekove okoline. Da bi se osiguralo svoj razvoj, manje naselje pokušava privući industriju i druge aktivnosti snižavanjem kriterija za očuvanje čovjekove okoline. Time se smanjuju troškovi proizvodnje određene industrije, ali se stvaraju visoki društveni troškovi zbog povećanog zagađenja.

Prebacivanjem ekonomskih aktivnosti, a uslovljeno time i disperzija stanovništva u manje centre urbane hijerarhije, rezultat je pokušaja ograničavanja rasta najvećih gradova. Širom svijeta sprovodi se politika urbanog razvoja usmjerena ka stimulaciji i sufinanciranju malih centara s ciljem da se otereti razvoj velikih aglomeracija i na taj način poboljša kvaliteta življenja u gradovima.

ZAKLJUČAK

Optimalna veličina grada neriješeno je pitanje u dosadašnjim teoretskim raspravama razvoja urbanog prostora. S jedne strane, sve dotle do rast velikih gradova ne ugrožava porast centara srednje veličine i malih naselja, teško je opravdati difuziju aktivnosti i stanovništva iz velikih gradova u manja mjesta. Čak i kad disperzija rasta rezultira ujednačenijim regionalnim razvojem, stagnacija najvećih gradova mogla bi negativno djelovati na nacionalnu ekonomiju. S obzirom da je veličina grada upravo proporcionalna broju mogućnosti izbora koju građanin ili neka ekonomska jedinica ostvaruje, moglo bi doći do sužavanja izbora za zadovoljenje potreba i želja pojedinca, što se može odraziti na cjelokupni društveni razvoj.

S druge strane, disperzija razvoja urbanizacije u sistemu gradova omogućava većem broju ljudi da s obzirom na kvalitetu čovjekove okoline žive u povoljnijim uvjetima, smanjuje troškove življenja u velikim gradovima pojedincu, a time i društvu kao cjelini. Ujedno se smanjuju izuzetno visoki troškovi rastećenja i otklanjanja negativnih efekata rasta velikih gradova. Pebacivanjem rasta na manja mjesta i stvaranjem novih fokusa ekonomske i društvene aktivnosti omogućen je ravnomjerniji razvoj regije ili zemlje što u politici urbanog razvoja dugoročno može biti mnogo povoljnije za ukupnu zajednicu. Na taj način usporeni rast velikih gradova, uz razvoj gradova srednje veličine i malih mjesta donosi ekonomske i društvene koristi u cjelini.

Stoga je potrebno naći balans između usporavanja rasta najvećih gradova uz minimiziranje troškova negativnih efekata koji time nastaju i rasta manjih gradova i naselja kako bi se maksimalno iskoristile koristi urbanog razvoja u određenom prostoru.

21. VOORHEES, A.M., FACTORS IN WORKRIP LENGTHS. Highway Research Records 14, Washington DC., 1966.

22. ALONSO, W. The Question of City Size and National Policy. IURD, Berkeley, 1970.